

Розділ 4

ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

4.1. Стан, фактори і тенденції розвитку металургійного виробництва

Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів є провідною галуззю національної економіки України. У структурі промисловості частка галузі за різними показниками залишається вагомою (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Питома вага металургійного виробництва та виробництво готових металевих виробів у структурі основних показників промисловості України, %*

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Реалізована продукція	18,0	18,2	20,0	23,3	22,1	21,9	22,0	22,0
Чисельність найманих працівників	11,0	11,3	11,5	11,8	12,3	12,9	12,5	12,5
Основні засоби	11,5	11,5	11,0	12,5	13,3	13,1	12,4	13,8
Інвестиції в основний капітал	10,4	9,0	10,3	11,6	15,9	15,6	17,4	13,7

* Джерело: розраховано за даними Держкомстату України (табл. 14.3а, табл. 8).

Галузь є лідером у промисловості України за обсягами реалізованої продукції та інвестицій в основний капітал, а також за експортом продукції. У 2008 р. валютні надходження від експорту недорогоцінних металів і виробів з них досягли, за даними Держкомстату України, 41,2 % від загального обсягу експорту.

У структурі галузі домінує металургійне виробництво, частка якого за обсягом реалізованої продукції з 93 % (2001 р.) зменшилася до 90,9 % (2008 р.), відповідно 9,1 % припадає на виробництво готових металевих виробів (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Структура галузі металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів за обсягом реалізованої продукції, %*

Показник	Код	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	Dj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Металургійне виробництво	27	93,0	91,5	92,0	90,8	90,7	90,8	90,9	90,9
виробництво чавуну, сталі та феросплавів	27,1	67,8	67,8	70,0	75,2	73,4	71,2	72,5	74,3
Виробництво труб	27,2	8,6	6,8	8,3	7,3	9,1	9,9	9,3	8,8
інші види первинного оброблення сталі	27,3	9,1	7,3	4,5	1,9	1,4	1,9	2,3	2,3
Виробництво кольорових металів	27,4	5,5	7,4	7,1	4,8	5,4	6,7	5,7	4,8
лиття металів	27,5	2,0	2,2	2,1	1,6	1,4	1,1	1,1	0,7
Виробництво готових металевих виробів	28	7,0	8,5	8,0	9,2	9,3	9,2	9,1	9,1
виробництво будівельних металевих конструкцій та виробів	28,1	2,2	2,2	2,3	2,4	2,9	3,1	3,2	3,3

виробництво металевих резервуарів, радіаторів та котлів центрального опалення	28,2	0,3	0,4	0,5	0,7	0,6	0,7	0,7	0,6
виробництво парових котлів	28,3	0,4	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2
кування, пресування, штампування, профілювання; порошкова металургія	28,4	0,6	1,2	0,5	0,4	0,6	0,3	0,5	0,5
оброблення металів	28,5	0,6	0,8	1,0	2,2	1,1	1,2	1,0	0,9
виробництво ножових виробів, інструментів та залізних виробів	28,6	0,4	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3
виробництво інших готових металевих виробів	28,7	2,5	3,2	3,0	2,9	3,5	3,3	3,1	3,3

* Джерело: розраховано за даними Держкомстату України (табл. 14.3а).

У 2003 р. і особливо у 2004 р. різко зростала питома вага виробництва чорних металів – до 75,2 %, що пов'язано зі збільшенням обсягів виробництва чавуну, феросплавів, сталі і відповідно сталевих напівфабрикатів провідними металургійними заводами внаслідок суттєвого підвищення цін і попиту на світових ринках на ці продукти. Хоча у 2005-2006 рр. підвищеними темпами зростало виробництво сталевих труб і кольорових металів, виробництво чорних металів у металургії України залишається домінуючим: у 2008 р. воно становило 81,7 % від металургійного виробництва і 74,3 % – від галузі та порівняно з 2001 р. зросло на 6,5 відсоткових пункти (див. табл. 4.2).

Випереджаючі темпи зростання виробництва сировинних видів металопродукції призвели до падіння в ці роки частки виробництва продукції з більш доданою вартістю («Первинне оброблення сталі») з 9,1 до 2,3 %. Серед галузей металообробки тенденція до поступового зростання спостерігається у виробництві будівельних металевих конструкцій та виробів і виробництві інших готових металевих виробів (коди 28.1 і 28.7). Разом вони становлять 72,6 % від виробництва готових металевих виробів.

І металургійне виробництво, і виробництво готових металевих виробів наявні практично в усіх областях України. Внаслідок економічних і природних факторів, а також домінування в галузі виробництв чорної металургії, 90,6 % галузі сконцентровано в чотирьох областях східного регіону – Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій і Луганській (дод. І). Визначальним фактором розміщення підприємств чорної металургії є близькість до джерел сировини і палива, тому територіальне розташування великих інтегрованих заводів склалось історично у старопромислових районах Донбасу і Подніпров'я поряд із покладами залізної руди Криворізького басейну і кам'яного вугілля Донбасу. Тому концентрація металургійного виробництва ще вища за середній показник галузі: 95,5 % реалізованої продукції припадає на названі вище області (2001 р. – 96,5 %). Оскільки внаслідок різних причин, передусім екологічного характеру, будівництво нових інтегрованих металургійних підприємств в Україні практично неможливе, то зміни в територіальній організації металургійного виробництва можуть здійснюватися внаслідок будівництва металургійних міні-заводів неповного циклу, розміщених і в інших областях України, оскільки визначальними факторами їх розміщення є наявність сталевих брухту та електроенергії. За станом на 2009 р. існує кілька проектів металургійних міні-заводів різного ступеня реалізації, зокрема в Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Полтавській областях.

Для розміщення підприємств з виробництва готових металевих виробів сировинний фактор, на відміну від металургії, не є визначальним, і тому підприємства цієї галузі розміщені більш рівномірно. Найбільша територіальна концентрація виробництва знову ж таки спостерігається у старопромислових районах сходу, проте поступово

зростає і частка інших регіонів. У 2001 р. сукупна частка семи областей становила 67,4 %, у 2008 р. – 66,3 % (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Питома вага областей з найбільш розвиненим виробництвом готових металевих виробів, %*

Область	2001 р.	Регіон	2008 р.
Донецька	17,4	Донецька	16,8
Дніпропетровська	13,1	Дніпропетровська	14,7
м. Київ	11,7	м. Київ	10,4
Одеська	8,3	Київська	7,6
Луганська	5,9	Запорізька	6,2
Харківська	5,9	Харківська	6,0
Київська	5,1	Луганська	4,6
Всього	67,4	Всього	66,3

* Джерело: складено за даними Держкомстату України (таблиця 14.3а).

Факторами територіальної організації виробництва готових металевих виробів є розвиненість металоспоживаючих галузей промисловості: машинобудування, будівництва, транспорту тощо, а також близькість до споживачів металопродукції, розвиненість виробничої і соціальної інфраструктури.

У 2001 р. – першій половині 2008 р. галузь розвивалася під впливом постійно діючих позитивних факторів. Застаріле обладнання і технології, висока енергоємність продукції, жорстка конкуренція з боку провідних металургійних корпорацій світу, захисні заходи країн-споживачів не дають поки що можливості українським металовиробникам зайняти місце на ринках високотехнологічних сталевих продуктів. І тому вони змушені задовольнитися роллю «нішевих» гравців глобального світового ринку – виробників сировинних матеріалів і напівфабрикатів. Проте ці ринкові ніші мають незаперечні переваги – вони є великими за обсягом, стабільними і передбачуваними, з мінімальними ризиками роботи. Адже світові виробники сталевих продуктів забезпечують постійний попит як на сировинні продукти – передільний чавун, феросплави, так і на сталеві напівфабрикати – круглу і квадратну заготовку, сляби. Цей попит у перспективі буде ще посилюватися внаслідок уведення в дію у провідних країнах і тих, що розвиваються, сучасних сталепрокатних потужностей на металургійних міні-заводах, а також унаслідок виведення в ряді країн з експлуатації через екологічні причини потужностей доменного і сталеплавильного виробництв. До напівфабрикатів можна певною мірою віднести також товстий гарячекатаний прокат у листах і рулонах, який, по суті, є також продуктом з низькою доданою вартістю і сировиною для виробництва тонкого гарячекатаного і холоднокатаного листового прокату. Таким чином, стабільний світовий попит на сировину і низькотехнологічні сталеві продукти був постійно діючим позитивним фактором, який забезпечував стабільну роботу чорної металургії України.

Іншим позитивним чинником у цей період для вітчизняної металургії була вкрай сприятлива кон'юнктура на світових металоринках. У минулому зміни цін на метал мали циклічний характер, періоди підвищення цін становили два, максимум три роки. Починаючи з 2002 р., ситуація відчутно змінилася. До першої половини 2008 р. на світових металоринках установилися і підтримувалися стабільно високі ціни. Найбільш стрімке їх зростання спостерігалось 2003 р. і особливо 2004 року. Основними причинами цього є стабільне підвищення світових цін на залізорудну сировину, металобрухт, феросплави, коксівне вугілля і кокс, унаслідок чого суттєво збільшився обсяг матеріальних витрат у провідних світових виробників металопродукції – США, Японії,

Південній Кореї, а також країнах ЄС. Головним чином, ця ситуація була зумовлена глобальним індустріальним зростанням Китаю, де виробництво сталі за 10 років зросло більше ніж у чотири рази – до понад 420 млн т а для виробництва такого колосального обсягу використовується переважно високоякісна імпортна залізородна сировина. Економічний підйом в Індії і країнах Перської затоки також стимулює світовий попит на сталь. У 2006 р. не лише в цих країнах, але і в ЄС і США різко підвищився попит на сталь у таких галузях, як будівництво, автомобіле- і суднобудування, випуск труб і споживчих товарів для населення. Тому власники українських металургійних підприємств сповна намагалися використати позитивну кон'юнктуру на світових металоринках, експортуючи переважну (до 80 %) частину виробленої металопродукції. Отже, попит і ціни на світових ринках були головними чинниками, що зумовлювали зростання обсягів виробництва чавуну, сталі і, відповідно, сталевої металопродукції в Україні.

Наступним важливим фактором, який забезпечував і забезпечує не лише стабільну, але й прибуткову роботу чорної металургії, є низька собівартість української сталевої продукції порівняно зі світовими вимірами. Вона зумовлюється відносно невисокою вартістю власної залізородної сировини, коксівного вугілля, сталевого брухту, електроенергії. Китай, Японія, США, передові країни ЄС у власному металургійному виробництві використовують переважно високоякісну аглоруду з Бразилії та Австралії, проте її вартість разом з витратами на транспортування значно перевищує вартість вітчизняного залізородного концентрату – основного виду сировини для українських підприємств. Так у 2006 р. контрактна вартість для країн Європи бразильської дрібної аглоруди зі вмістом заліза 62,65 % становила від 46,6 до 48,5 дол США за 1 т, крупної аглоруди – 59,3 дол США. З урахуванням витрат на транспортування, які становили в цьому році не менше 30 дол США за 1 т, вартість 1 т бразильської залізородної сировини країн Європи сягає 85-90 дол США. Водночас вартість вітчизняного концентрату на внутрішньому ринку України у січні 2006 р. становила від 33,8 до 40,7 у грудні – від 39,4 до 54,4 дол США. Відчутна конкурентна перевага від наявності власної відносно дешевої сировини для українських металовиробників буде зберігатись і в перспективі внаслідок постійного зростання світових цін на залізородну сировину через стійке підвищення попиту на неї. Зокрема, з 2007 р. контрактні ціни на бразильську сировину для країн Європи зросли ще на 9,5 %. До того ж унаслідок дефіциту великотоннажних суден постійно дорожчає фрахт, і, відповідно, зростають витрати на транспортування сировини. Аналогічна ситуація і з іншими видами ресурсів. Вартість металобрухту в середині 2006 р. для вітчизняних металовиробників становила 1 070 грн/т, а світові ціни були на рівні 250-270 дол США/т. Відносно невелика вартість сировини певним чином нівелює використання застарілих, матеріало- та енергоємних технологій у чорній металургії України. Слід також відзначити і відносно низькі витрати порівняно з провідними країнами світу на оплату праці, амортизацію та поліпшення екології.

Ще одним важливим чинником, який суттєво впливає на функціонування галузі, є процеси ринкової трансформації галузі, що постійно тривають, новий імпульс яким надало проведення приватизації гірничорудних і вуглевидобувних підприємств. Завдяки цьому були створені умови для формування в рамках провідних фінансово-промислових груп вертикально інтегрованих компаній, які включають у себе підприємства по всьому технологічному ланцюгу металургії – від видобутку залізної руди, вугілля, виробництва залізородної сировини, коксу до випуску готового прокату і труб. Це, по-перше, надало потужного імпульсу процесу подальшої консолідації галузі; по-друге, підвищило інвестиційну привабливість підприємств комплексу, прискорило процес технічної і технологічної модернізації металургійних підприємств. Найбільш потужною і цілісною вертикально інтегрованою компанією є «Метінвест Холдинг», яка створена

на початку 2006 р. для керування металургійними активами групи «СКМ». У її складі, зокрема, – вуглевидобувні підприємства ВАТ «Краснодонвугілля»; гірничорудні – ВАТ «Північний ГЗК» і «Центральний ГЗК»; коксохімічні – ВАТ «Авдієвський КХЗ», «Донецький КХЗ», коксове виробництво ВАТ «МК «Азовсталь»; металургійні – ВАТ «МК «Азовсталь», ВАТ «Єнакіївський МЗ» / ЗАТ «Метален»; з виробництва труб – ВАТ «Харцизький ГЗ» (дод. К). Компанія займає провідні позиції в Україні з виробництва залізорудної сировини, коксу, чавуну, сталі і прокату, сталевих труб великого діаметра. У 2007 р. у результаті угоди між «Метінвест Холдинг» і «Смарт-груп» металургійні активи останньої – Макіївський МК, Інгuleцький ГЗК, Південний ГЗК (50 %) – увійшли до складу «Метінвест Холдинг», що ще більше посилює її домінуючі позиції у виробництві чорних металів (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Частка провідних компаній України у виробництві залізорудної сировини, коксу, металургійної продукції у 2007 році, %*

Компанія	Залізорудна сировина		Кокс	Феро-сплави	Чавун	Сталь	Товарний прокат	Труби
	агло-руда, концентрат	обкотиші						
«Метінвест Холдинг» (СКМ)	53,0	59,5	33,6	–	27,3	25,1	26,5	19,5
«Індустріальна група «ІСД»	–	–	16,0	0,6	19,6	17,9	18,6	7,7
«Приват»	13,9	–	10,3	69,7	4,4	3,1	3,4	6,9
ТКК «Інтерпайп»	–	–	–	29,7	–	3,0	1,5	49,0
«Донецьксталь»	–	–	13,4	–	3,2	3,6	2,0	–
Група «Запоріжсталь»	1,7	–	3,6	–	10,0	10,3	10,0	8,4
Ілліч-Сталь	0,0	–	–	–	15,2	16,1	15,8	5,0
«Фінанси і кредит» (Ferrexpo)	13,8	40,5	–	–	–	–	–	–

*Джерело: розраховано за даними «Металл-Бюллетень. Україна», № 2. – 2008 р.

Слід відзначити, що на процес вертикальної інтеграції підприємств чорної металургії негативно вплинули як схема приватизації підприємств ДАК «Укррудпром», так і подальша реструктуризація бізнесу провідних ФПГ. По суті, «Метінвест Холдинг» залишилась поки що єдиною вертикально інтегрованою компанією, яка домінує у виробництві залізорудної сировини і є фактично монополістом у покритті потреб внутрішнього ринку в залізорудному концентраті та обкотишах, оскільки Полтавський ГЗК групи «Фінанси і кредит» майже всю свою продукцію експортує. За станом на початок 2008 р. групи «Приват» і «Фінанси і кредит» мали у своєму розпорядженні сировинні активи, проте не мали гірничо-металургійних потужностей. Наприкінці 2007 р. стало відомо про продаж «Приватом» російській транснаціональній компанії «Євраз груп» МЗ ім. Петровського (а також усіх трьох коксохімічних підприємств, РУ «Суша Балка» і 50 % Південного ГЗК). А сталеплавильні і прокатні потужності групи «Фінанси і кредит» (сталеплавильний завод «Ворскла Сталь» і прокатне підприємство в Угорщині) поки що знаходяться у проекті. У 2008 р. лише розпочато підготовку майданчика для будівництва заводу «Ворскла Сталь». Водночас провідні українські підприємства – заводи «ІСД», МК «Запоріжсталь», ММК ім. Ілліча або не мають взагалі власних рудних активів, або мають украй незначні потужності. Подібна ситуація склалась і з розподіленням між металургійними групами коксохімічних підприємств. Така незбалансованість між металургійними і сировинними потужностями вже певним чином позначилась на фінансових показниках цих підприємств у 2005-2007 роках і

надалі може негативно вплинути на процеси подальшої консолідації галузі, утримання позицій українськими виробниками на світових ринках металопродукції. Збільшується також ризик поглинання вітчизняних підприємств провідними транснаціональними компаніями.

Проте сукупна дія зазначених факторів у 2001 р. – першій половині 2008 р. зумовила успішну і прибуткову роботу вітчизняної чорної металургії і гірничо-металургійного комплексу в цілому, що обумовило позитивні структурні зрушення і тенденції в розвитку галузі (табл. 4.5). Це, насамперед, стабільне зростання обсягів виробництва продукції, якісні зміни в розвитку промислового виробництва: підвищення продуктивності праці та оплати праці, поліпшення фінансових результатів, зміни в структурі операційних витрат. 2007 р. став піком розвитку чорної металургії України за часів незалежності. Були досягнуті найвищі обсяги виробництва основних видів продукції (чавуну, сталі, готового прокату, труб чорних металів), значення фінансових показників – фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування, чистого прибутку.

Таблиця 4.5

Виробництво найважливіших видів продукції металургійного виробництва*

Вид продукції	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Чавун, тис. т	25 699	26 379	27 633	29 459	30 978	30 746	32 927	35 650	30 988	25 683
Феросплави, тис. т	1 375	1 411	1 430	1 706	2 020	1 721	1 838	2 015	1 661	–
Сталь, усього, тис. т	31 782	33 523	34 586	37 533	39 391	39 276	41 584	43 641	37 984	30 273
Сталь без напівфабрикатів, отриманих безперервним литтям, тис. т	25 777	27 135	27 396	28 861	28 938	27 899	27 865	28 949	23 147	15 683
У т. ч.:										
рідка сталь для литва	482	500	572	486	549	543	533	641	636	–
сталь у зливках	25 295	26 635	26 824	28 375	28 389	27 356	27 332	28 308	22 511	–
Напівфабрикати, отримані безперервним литтям, тис. т	6 005	6 388	7 190	8 672	10 453	11 377	13 719	14 692	14 837	14 590
Із загального обсягу сталі**:										
вуглецева сталь	23 297	24 604	26 123	22 789	21 912	21 150	21 373	22 266	17 416	–
нержавіюча сталь	76	95	88	87	109	125	125	123	104	–
інша легована сталь	8 409	8 824	8 375	5 985	6 917	6 624	6 371	6 560	5 627	–
Прокат готовий чорних металів, тис. т**	22 591	25 370	26 423	22 537	23 226	22 718	22 387	24 511	20 493	16 098
Прокат готовий (за даними Мінпромполітики), млн т	22,5	25,3	26,4	29,2	32,0	32,2	34,5	36,2	31,5	26,5
Труби великого і малого діаметрів; профілі пустотілі з металів чорних, тис. т	1 740	1 670	1 528	2 136	2 127	2 399	2 761	2 809	2 533	1 737
У тому числі:										
труби, трубки, профілі пустотілі безшовні з чавуну, крім ливарного і сталі,	1 025	963	817	1 007	1 003	1 190	1 334	1 329	1 164	–
труби зварні чи клепані	715	707	711	1 129	1 125	1 209	1 428	1 480	1 369	–

*Джерело: Статистичний бюлетень Держкомстату України за 2000-2009 рр., збірник «Промисловість України у 2001-2005 роках».

**З 2003 р. – без урахування напівфабрикатів, отриманих безперервним литтям.

За 2001-2007 рр. відбулося зростання випуску чавуну на 38,7 %, сталі – на 37,3 %, готового прокату – на 60,4 %, сталевих труб – на 61,4 %. Обсяг сталевих напівфабрикатів, отриманих на машинах безперервного лиття заготовок, зріс за цей період у 2,4 рази, а їх частка в загальному обсязі виробництва сталі – з 19,2 % (2000 р.) до 34,2 % (2007 р.). Наводимо обсяги виробництва сталі і готового прокату підприємствами чорної металургії України (табл. 4.5).

Починаючи з III кварталу 2008 р., підприємства працювали в умовах світової металургійної кризи, що тривала і 2009 р. Це призвело до відчутного падіння виробництва основних видів продукції галузі порівняно з 2007 р.: чавуну – на 13,1 % (2008 р.) і 28 % (2009 р.), сталі – відповідно на 13 і 30,6 %, готового прокату – на 13 і 23,2 %, труб чорних металів – на 9,8 і 38,2 % (див. табл. 4.5).

Протягом 2000-2007 рр. частка чотирьох найбільших українських виробників (МК «Азовсталь», ММК ім. Ілліча, «АМКР» та МК «Запоріжсталь») знижувалась з 64,4 до 60,7 % за сталлю і з 65,2 до 61,3 % – за готовим прокатом (табл. 4.6). Це пояснюється тим, що виробництво сталі зростало в цей період більш високими темпами на менш потужних підприємствах: ДМК ім. Держинського, СП «Метален» (Єнакіївський МЗ), Донецькому ЄМЗ (колишній «Істіл-Україна»). Ці підприємства мають у своєму складі сучасне сталеплавильне обладнання і виробляють на машинах безперервного лиття з використанням передових технологій позапічного оброблення якісну сталеву заготовку на експорт, що вважається готовим прокатом. Показовим у цьому плані став кризовий 2008 рік: у вигаши були підприємства, які знизили витрати через запровадження передових технологій. На СП «Метален» виробництво сталі і готового прокату знизилося лише на 2,2-2,9 %, а на Донецькому ЄМЗ навіть збільшилося відповідно на 1,2 та 5,3 % унаслідок стабільного попиту на литі сталеві заготовки. Алчевський МК із введенням у дію у 2007-2008 рр. киснево-конверторного цеху з установками «пічківш» зумів наростити випуск продукції на 10,4-10,7 %. Водночас на зазначених найбільших підприємствах падіння виробництва становило за сталлю – 11,7-23,1 %, готовим прокатом – 10,1-23,9 %. Основними причинами цього було застаріле мартенівське виробництво сталі на цих підприємствах і падіння попиту на довгомірний і плоский прокат на світових ринках. Як результат, сукупна частка цих підприємств ще знизилася 2008 року: за сталлю – до 58,4 %, готовим прокатом – до 57,6 % (див. табл. 4.6), і ця тенденція, очевидно, продовжилася і 2009 року.

Таблиця 4.6

Виробництво сталі і готового прокату на підприємствах чорної металургії України*

Підприємство	Сталь						Готовий прокат					
	2000		2007		2008		2000		2007		2008	
	млн т [*]	%	млн т ^{**}	%	млн т ^{***}	%	млн т [*]	%	млн т ^{***}	%	млн т ^{***}	%
Макіївський МК	1,11	3,6	1,76	4,1	1,25	3,4	0,90	4,0	1,00	2,9	0,88	2,8
Єнакіївський МЗ «Метален»	1,85	6,0	2,79	6,6	2,73	7,5	0,62	2,8	2,78	7,9	2,7	8,7
МК «Азовсталь»	4,28	13,9	6,33	14,9	5,51	15,1	2,97	13,3	5,63	16,1	5,06	16,2
ММК ім. Ілліча	5,48	17,8	6,95	16,3	5,6	15,4	3,25	14,6	5,47	15,6	4,27	13,7
Донецький МЗ «Істіл-Україна»	1,22	4,0	2,51	5,9	1,91	5,3	0,68	3,0	1,72	2,8	1,66	5,3
Алчевський МК	2,90	9,4	3,95	9,3	4,36	12,0	2,31	10,4	3,56	10,2	3,94	12,6
«Арселор Міттал Кривий Ріг» («Криворіжсталь»)	6,11	19,9	8,10	19,0	6,23	17,1	5,09	22,8	7,11	20,3	5,41	17,4

ДМК													
ім. Дзержинського	2,35	7,6	3,78	8,9	3,32	9,1	2,10	9,4	3,18	9,1	2,77	8,9	
МК «Запоріжсталь»	3,92	12,8	4,46	10,5	3,94	10,8	3,23	14,5	3,73	10,6	3,21	10,3	
ДМЗ ім. Петровського	1,01	3,3	1,35	3,2	1,09	3,0	0,88	3,9	1,25	3,6	0,99	3,2	
МЗ «Дніпропецисталь»	0,53	1,7	0,55	1,3	0,48	1,3	0,29	1,3	0,32	0,9	0,29	0,9	

*Джерело: Розвиток сектора чорної металургії в Україні: аналітичний огляд / Світовий банк. – К., 2004. – С. 47.

**Металл-Бюлетень. Україна. – 2008. – № 2. – С. 136.

***Розраховано за даними підприємств. – Металл України. – 2009 р. – № 3 – С. 11–13.

За 2001-2007 рр. у галузі зросли продуктивність і оплата праці. Так, за даним Держкомстату України, продуктивність праці в цілому збільшилася 2007 року порівняно з 2000 роком на 68 %. Середньомісячна номінальна заробітна плата 2008 р. досягла 2 418 грн і збільшилася порівняно з 2000 р. у 5,7 рази.

Значно поліпшилися фінансові показники діяльності галузі. За даними Держкомстату України, з 2004 до 2007 р. спостерігалася стабільна тенденція зростання частки прибуткових підприємств і загальної суми їх прибутків з одночасним зменшенням частки збиткових підприємств та їх сумарного обсягу збитків. У 2007 р. фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування досяг 15,9 млрд грн, збільшившись порівняно з 2001 р. у 6 разів. У цей рік були максимальними частка прибуткових підприємств і їх сукупний прибуток, та мінімальними – частка збиткових підприємств і їх сумарний збиток. Обсяг чистого прибутку в цілому по галузі досяг 11,5 млрд грн, збільшившись порівняно з 2001 р. у 5,1 рази (дод. Л). Ще більш позитивною є динаміка фінансово-економічних показників підприємств чорної металургії. За даними об'єднання «Металургпром», чистий дохід металургійних підприємств (без урахування феросплавних заводів) у 2001-2007 рр. зріс у 3,7 рази, фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування – у 6,3 рази, чистий прибуток – у 5,5 рази, рентабельність операційної діяльності – з 5,5 % у 2001 р. до 15,8 % – у 2007 р. (2004 р. навіть до 18,9 %).

У зв'язку з початком кризи, частка збиткових підприємств у цілому в галузі збільшилася 2008 р. до 38,2 %, а обсяг їх збитків зріс, порівняно з попереднім роком, більш ніж у 10 разів. Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування впав порівняно з 2007 р. у 2,4 рази, обсяг чистого прибутку – у 2,5 рази, рентабельність операційної діяльності знизилась із 8,3 до 5,2 % (див. дод. Л). У 2009 році падіння попиту на металопродукцію на більшості світових ринків, загострення конкуренції з боку інших провідних країн-експертів, посилення протекціоністських заходів щодо продукції українських виробників призвели до вкрай негативного фінансового стану галузі. За даними Держкомстату України, у січні-листопаді 2009 р. галузь отримала сукупний збиток в обсязі 7,671 млрд грн. Кількість прибуткових підприємств зменшилася до 45,3 %, їх сумарний прибуток становив 2,033 млрд грн, а загальний обсяг збитків 54,7 % збиткових підприємств сягнув 9,705 млрд грн. Аналізуючи динаміку фінансових показників за підприємствами, слід відзначити, по-перше, визначальний вплив найбільших підприємств на формування обсягів показників у цілому в галузі, а по-друге, структурні зміни за фінансовими показниками серед провідних підприємств унаслідок економічних причин. Провідні металургійні підприємства акумулюють близько 84 % загального обсягу чистого доходу підприємств чорної металургії та 95 % чистого прибутку (2007 р.). Як зазначалося вище, на фінансові результати провідних підприємств, крім кон'юнктури світових ринків і відчутного зростання цін на паливно-сировинні ресурси, досить суттєво впливає ступінь вертикальної інтеграції виробництва. Про це свідчить динаміка фінансових показників ММК ім. Ілліча та МК «Запоріжсталь», які практично не мають у власності

активів з виробництва залізорудної сировини і коксу й вимушені купувати ці види ресурсів за ринковими цінами у вітчизняних виробників, які належать іншим компаніям, а також у Росії та інших країнах світу. Як результат, частка ММК ім. Ілліча в загальному обсязі чистого доходу металургійних підприємств знизилась за три останні роки з 22,5 до 18,8 %, а «Запоріжсталі» – з 11,3 до 10,3 %. Ще більше зменшилася питома вага цих підприємств у загальному обсязі чистого прибутку: частка ММК ім. Ілліча – з 31,3 % у 2004 р. до 15,3 % у 2007 р., а «Запоріжсталі» – відповідно з 12,6 до 6,0 % (табл. 4.7). Якщо ще три роки тому за фінансовими показниками ММК ім. Ілліча можна було порівнювати з МК «Криворіжсталь», то нині цей найпотужніший комбінат (з 2007 р. – «Арселор Міттал Кривий Ріг») стає одноосібним лідером української чорної металургії. Основними причинами цього є наявність власної залізорудної бази і коксохімічного виробництва, а також використання переваг внутрікорпоративних ресурсів транснаціональної компанії, частиною якої є це підприємство, зокрема збут продукції на експорт через потужну трансконтинентальну дилерську мережу.

Підприємство є практично монопольним постачальником катанки на внутрішній ринок України, і протягом 2006 і 2007 рр. нове керівництво неодноразово й досить суттєво підвищувало ціни на свою продукцію, відмовившись при цьому від торговельних посередників. Тому за 2004-2007 рр. чистий дохід комбінату зріс з 10,1 до 18,8 мільярдів гривень, а чистий прибуток – до 3,8 млрд грн (41 % від загального обсягу чистого прибутку всіх підприємств чорної металургії). Рентабельність реалізованої продукції збільшилась з 19,9 до 39 %, що майже вдвічі перевищує досягнення другого за цим показником підприємства, – ММК ім. Ілліча, який відпрацював 2006 р. з рентабельністю 19 %, комбінати «Азовсталь» і «Запоріжсталь» досягли рівня 15,8 %. Переваги вертикальної інтеграції виробництва зумовили суттєве зростання частки чистого прибутку в МК «Азовсталь» – з 14,9 до 22,9 % та Дніпровського МК ім. Дзержинського – з 0,9 до 5,8 %. Фінансові показники підприємств 2008 р. підтвердили переваги інтеграції виробництва і запровадження передових технологій. Обсяг чистого прибутку за 15 основними підприємствами чорної металургії скоротився на 17,1 % до 7,37 млрд грн (табл. 4.8).

Цей показник поліпшили порівняно з попереднім роком лише «Арселор Міттал Кривий Ріг», а також невеликі за потужностями підприємства ЄМЗ, Донецький електрометалургійний завод (колишній «Істіл-Україна»). Першому це вдалося завдяки надприбутковій діяльності в першому півріччі 2008 р. та перевагам вертикальної і горизонтальної інтеграції виробництва і збуту продукції від перебування в ТНК «Arcelor Mittal», а іншим підприємствам – завдяки відносно невеликим витратам на сировину, збереженню попиту на зовнішніх ринках на якісну сталеву заготовку, яку вони виробляють на сучасних електросталеплавильних потужностях, а також додатковим можливостям збуту продукції через партнерські відносини зі світовими металургійними фірмами – трейдерами. До того ж Донецький ЄМЗ посилив вертикальну інтеграцію виробництва завдяки входженню на початку 2008 р. у російську групу «ЭСТАР», яка має в своєму складі бруктопереробні підприємства. Зменшення чистого прибутку, порівняно з попереднім роком, великих підприємств – ММК ім. Ілліча і особливо МК «Запоріжсталь» пояснюється великими матеріальними витратами виробництва, основна частка яких припадає на доменний переділ, виплавою сталі за застарілою енерговитратною мартенівською технологією, падінням попиту на готовий прокат, низьким ступенем інтеграції виробництва – практичною відсутністю власної сировинної бази, що характерно також для підприємств корпорації «ІСД». Основною причиною фінансових втрат цих підприємств (особливо Алчевського МК) є широке використання кредитних ресурсів зарубіжних фінансових установ для проведення модернізації виробництва,

*Джерело: Мегалпи України – 2006 – № 12 – С. 2; Мегалпи України – 2001 – № 2 – С. 20

Підприємство	2004		2002		2006		2001		2004		2002		2006		2001	
	млн грн	доходів	млн грн	доходів	млн грн	доходів	млн грн	доходів	млн грн	доходів	млн грн	доходів	млн грн	доходів	млн грн	доходів
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Асоло	6559	100%	1100	100%	1814	100%	2101	100%	443	100%	249	100%	441	100%	359	100%
Інші підприємства	1525	50%	1249	51%	114	5%	1235	19%	023	8%	-009	-	044	2%	021	2%
МК ім. Дзержинського Дніпродзержинський	494	12%	415	9%	212	2%	130	8%	099	0%	031	2%	042	9%	024	2%
Український МК	451	9%	209	1%	918	1%	899	9%	002	0%	040	1%	052	3%	035	3%
МК «Зялобужжя»	109	1%	121	1%	19	0%	12	0%	081	1%	019	0%	089	1%	022	9%
Кривий Ріг» «Арселор Міттал	1010	19%	1102	12%	144	1%	1881	19%	501	31%	191	5%	593	39%	380	41%
МК «Азовсталь»	958	14%	1532	14%	1525	12%	1938	14%	099	14%	119	5%	193	5%	515	5%
ММК ім. Гітца	1399	55%	1433	50%	1439	12%	1189	18%	501	31%	151	5%	091	1%	145	12%

Обсяги вислого доходу і вислого прибутку провідних металургійних підприємств України *

припинення кредитування з початком кризи та утворення боргів, загальний обсяг яких становить 3,3 млрд дол США. У 2009 р. у світовій металургійній галузі тривала криза і, за попередніми даними об'єднання «Металургпром», його підприємства отримали сукупний збиток у суммі приблизно 5 млрд грн, середня рентабельність по об'єднанню з 10 % 2008 р. впала до мінус 4 %.

Таблиця 4.8

Обсяги чистого прибутку металургійних підприємств, млн грн*

Підприємства	2007	2008
«Арселор Міттал Кривий Ріг»	3 798,48	4 676,490
МК «Азовсталь»	2 122,712	1 959,07
ММК ім. Ілліча	1 417,212	1 362,139
Алчевський МК	324,985	- 350,389
МК «Запоріжсталь»	553,779	47,655
Дніпровський МК ім. Дзержинського	538,486	91,569
МЗ «Дніпроспецсталь»	344,683	- 165,552
Дніпропетровський МЗ ім. Петровського	- 14,035	- 381,299
Група підприємств ЄМЗ:		
СП «Метален»	42,73	124,285
Єнакіївський МЗ	150,845	407,607
Донецький МЗ	3,371	4,417
Донецький електрометалургійний завод (колишній «Істіл-Україна»)	- 17,408	320,583
Макіївський МК	- 369,685	- 468,289
Краматорський МЗ	- 31,207	- 180,4
Донецький МПЗ	20,759	- 81,520
Усього	8 885,707	7 366,366

* Джерело: Металл України. – 2009. – № 7. – С. 30; № 8. – С. 24-25; № 9. – С. 28; № 10. – 21-22; № 11. – С. 29; № 12. – С. 23-24.

На зміни у структурі операційних витрат у галузі металургійного виробництва і виробництва готових металевих виробів суттєво вплинула світова тенденція подорожчання залізорудної сировини і паливно-енергетичних ресурсів унаслідок зростання попиту на сталь. Тому протягом 2001-2004 рр. частка матеріальних витрат стабільно зростала – з 78,1 до 84,8 %. Зменшилась і без того низька частка амортизації основних засобів – з 3,8 до 2,1 %, а також частка витрат на оплату праці – з 6,3 до 6 %. Починаючи з 2006 р, унаслідок суттєвого збільшення ціни на імпортований газ, на українських підприємствах розпочалася реальна робота із запровадження енергозберігаючих технологій, передусім у доменному і сталеплавильному виробництві. Також здійснювались організаційно-технічні заходи щодо економії природного газу, коксу, електроенергії і більш повного використання таких джерел енергії, як доменний і коксовий газ. Така робота вже дала певні наслідки. Зокрема, витрати природного газу 2006 року в ГМК зменшились до 9,7 млрд м³ проти 10 млрд м³ попереднього року, а 2007 р. ще знизилась до 9,5 млрд м³, проте внаслідок щорічного зростання вартості природного газу 2006 р. витрати металургів на його оплату становили 1,5 млрд дол США проти 1,3 млрд дол США 2005 р., а 2007 р. при середній вартості газу 195 дол США/тис м³ – 1,9 млрд дол США. Зростають також витрати на кокс, яким металурги компенсували зниження споживання газу в доменному виробництві, тому після деякого зменшення 2006 р. матеріальної складової у структурі операційних витрат (до 81,7 %) 2007 р. ця частка знову підвищилась до 83 %, а 2008 р. – до 83,9 %. Питома вага амортизації 2008 р. дорівнювала 2,5 %, витрати на оплату праці – 6,1 %, відрахування на соціальні заходи – 2,3 %, інші операційні витрати – 5,2 % [6, с. 114-115]. У цілому структура операційних витрат свідчить про високу матеріалоємність виробництва, низький рівень нагромадження амортизаційних коштів, досить невисокий рівень оплати праці.

Незаперечним позитивним фактором у розвитку галузі став початок системного радикального оновлення основних фондів, які перебували у вкрай незадовільному стані внаслідок кризи галузі 90-х років минулого століття, пожвавлення і посилення інвестиційних процесів. Можна виділити такі позитивні тенденції у структурно-динамічному розвитку галузі:

- формування стабільного фінансового потенціалу модернізації металургії завдяки економічній потужності провідних вітчизняних фінансово промислових груп, унаслідок чого останніми роками спостерігалось стабільне зростання обсягів інвестицій в основний капітал галузі;

- перехід від локальних проектів реконструкції окремих агрегатів і виробництв до довготермінових комплексних програм модернізації виробництва по всьому виробничому ланцюгу;

- початок реального оновлення основних засобів запровадження матеріало- та енергозберігаючих технологій.

У 2001-2002 рр., унаслідок несприятливої кон'юнктури світових ринків і невисоких фінансових показників підприємств, обсяги інвестицій у фактичних цінах збільшилися порівняно з 2000 роком лише на 14-18 %. У цей період підприємства обмежувались здебільшого проведенням профілактичних робіт і локальних заходів щодо модернізації обладнання. Починаючи з 2003 р., у зв'язку із суттєвим покращенням кон'юнктури світових ринків і створенням вертикально інтегрованих компаній, у рамках фінансово-промислових груп фінансовий стан підприємств істотно поліпшився, що створило передумови для суттєвого збільшення коштів на проведення радикального технічного оновлення виробництва. Як результат, частка галузі в загальнопромисловому обсязі інвестицій в основний капітал у 2007 р. зросла з 11,2 до 17,4 % (табл. 4.9). Індекс інвестицій у порівняних цінах за цей період становив 443,5 %.

Таблиця 4.9

Інвестиції в основний капітал галузі металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, у фактичних цінах*

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Україна, млн грн	1 202,1	1 421,7	1 366,0	2 032,4	3 282,0	5 575,0	6 970,5	11 234,1	10 503,1
Дніпропетровська обл.	342,9	308,2	254,8	397,6	381,1	477,3	658,0	1 400,6	2 423,8
Донецька обл.	479,3	548,6	505,8	652,1	1 303,5	2 353,0	2 851,4	3 854,6	3 684,3
Запорізька обл.	287,2	429,8	370,9	402,1	751,4	820,6	914,5	1 101,0	952,3
Луганська обл.	32,9	38,9	43,2	107,3	406,9	1 264,1	1 588,3	3 640,9	2 077,9
Частка галузі в загальнопромисловому обсязі інвестицій в основний капітал, %	11,2	10,4	9,0	10,3	11,6	15,9	15,6	17,4	13,7
Індекс інвестицій в основний капітал, % від попереднього року	–	105,1	91,6	141,7	143,3	141,3	111,8	143,6	73,5

* Джерело: складено за даними статистичного бюлетеня «Капітальні інвестиції в Україні» Держкомстату України за відповідні роки.

На початку 2000-х років нагальною проблемою української металургії була дуже висока енергомісткість виробництва продукції, особливо за першими двома переробами технологічного циклу, а відтак велика собівартість, низька якість і конкурентоспроможність продукції на світових ринках. Ситуація погіршувалась тим, що в кризові 90-ті роки минулого століття ніякої технологічної модернізації на підприємствах практично не проводилося, не вистачало навіть коштів на капітальні ремонти і профілактичні роботи. Тому в умовах, що склалися, стратегічним напрямом розвитку підприємств у

2003-2005 рр. більшість власників обрали шлях підвищення якості і зниження собівартості сталевих напівфабрикатів, зокрема квадратних заготовок і слябів.

У цей період основними напрямками інвестування на підприємствах були будівництво нових і реконструкція діючих об'єктів підготовки сировини, доменного і сталеплавильного виробництва, енергетичного господарства. Найбільш масштабними проектами були реконструкція і модернізація низки доменних печей на провідних підприємствах, як правило, зі збільшенням їх виробничих потужностей, а саме печей № 2 і 3 МК «Запоріжсталь», № 7, 8 і 9 МК «Арселор Міттал Кривий Ріг», № 2 і 6 МК «Запоріжсталь», № 2 Донецького МЗ. У результаті докорінної модернізації на місці старих агрегатів фактично побудовано нові доменні печі обсягом 3 000 м³ на Алчевському МК і № 1М на Дніпровському МК ім. Держинського обсягом 1 500 м³. На ММК ім. Ілліча стала до ладу найпотужніша на пострадянському просторі повіторозподільна установка потужністю 60 тис. м³ кисню на годину для його використання в доменному і конверторному виробництві сталі на цьому підприємстві. Серед основних напрямів реконструкції і технічного переоснащення, які запроваджувались у доменному виробництві, слід відзначити наступні: установка сучасних автоматизованих засипних пристроїв, спорудження ливарних дворів із сучасними системами аспірації з метою очистки газів від пилу до санітарних норм, застосування сучасних систем автоматизації технологічних процесів, заходи щодо використання у виробництві енергії доменного і коксового газів, поліпшення умов праці персоналу тощо. У цей період відбулось і нове будівництво доменної печі № 5 на Єнакіївському МЗ (стала до ладу 2007 р.). Аносовані також проекти нового будівництва доменних печей у найближчій перспективі: № 2 на Алчевському МК обсягом 4 500 м³ (друга за обсягом в Україні, введення в експлуатацію заплановано на початок 2009 р.), № 4 обсягом 1 640 м³ на Дніпровському МК ім. Держинського (завершення будівництва передбачалось 2009 р.) і № 1 на Макіївському МК.

У сталеплавильному виробництві основними напрямками модернізації були розвиток і вдосконалення технологій позапічного оброблення та безперервного розливання сталі. На ЗАТ СП «Метален» (який створено на базі киснево-конверторного цеху Єнакіївського МЗ) побудовані і наприкінці 2002 р. введенні в дію установка для позапічного оброблення сталі «піч-ківш» і 6-рівчакова машина безперервного лиття квадратних заготовок потужністю 1 млн т на рік. У кінці 2004 р. завершено будівництво другої черги виробничого комплексу у складі другої установки «піч-ківш» і другої сортової МБЛЗ такої ж потужності. У рамках розпочатої на Алчевському МК комплексної програми технічного переозброєння побудовані двованний сталеплавильний агрегат, дві слябові МБЛЗ із відповідною інфраструктурою водо- та енергопостачання, установка «піч-ківш» і вакууматор сталі. Реконструкцію існуючих і будівництво нових МБЛЗ здійснювали також МК «Азовсталь» і ММК ім. Ілліча. Зокрема, нова слябова МНЛЗ потужністю 1 млн тонн на ММК ім. Ілліча стала до ладу в грудні 2006 р., аналогічна установка потужністю понад 2 млн т введена в дію на МК «Азовсталь» у 2007 р. Існують проекти побудови МБЛЗ ще на трьох підприємствах: Дніпропетровському МЗ ім. Петровського, Дніпровському МК ім. Держинського і на МК «Арселор Міттал Кривий Ріг». Загалом частка сталі, розлитої на машинах безперервного лиття заготовок, зросла з 19,2 (2000 р.) до 34,2 % (2007 р.).

Починаючи з 2006 р., унаслідок подорожчання природного газу більш ніж удвічі порівняно з 2005 р., головним пріоритетом проведення реконструкції стає підвищення ефективності виробництва та енергозбереження – це аносували у своїх програмах розвитку на перспективу практично всі провідні підприємства чорної металургії України. Основними напрямками інвестування стають освоєння нових енергозберігаючих технологій, заходи щодо виключення або мінімізації використання традиційних

енергоносіїв шляхом заміни їх на вторинні, охорона навколишнього середовища через оснащення виробничих потужностей засобами екологічного захисту. Згідно з оцінкою Мінпромполітики, щорічний фінансовий потенціал модернізації виробничих потужностей гірничо-металургійного комплексу України до 2008 р. досягав 1,12 млрд грн. Така стабільна фінансова база створила умови для здійснення більш масштабних і довготермінових проєктів: запровадження технології із вдування пиловугільного палива (ПВП) у доменному виробництві і ліквідації мартенівського виробництва сталі. За розрахунками ДП «УкрДШПРОМЕЗ», вдування в горн печі 150 кг пиловугільного палива дає змогу економити до 100 м³ природного газу і 50 кг коксу на 1 т чавуну. На кількох провідних підприємствах уведення в дію установок ПВП заплановано вже в найближчій перспективі. Оснащення однієї доменної печі цими агрегатами потребує відносно небагато часу і коштує 10-20 млн дол США. ММК ім. Ілліча та «Запоріжсталь» планували запровадити установки ПВП потужністю по 2 млн т на рік у 2008 р., Алчевський МК – потужністю 2 млн т, Єнакіївський МЗ – 1,2 млн т і Донецький МЗ – 0,3 млн т у 2009 р. Питання будівництва таких установок розглядають також МК «Азовсталь» та «Арселор Міттал Кривий Ріг». Очікується, що після вводу в експлуатацію всіх запланованих установок річна економія коксу досягне 6,4 млн т і відповідно 8,3 млн т дефіцитного для України коксівного вугілля.

Щорічне подорожчання природного газу робить абсолютно невиправданим подальше існування мартенівського способу виробництва сталі в Україні. Якщо у 2005 р. вартість природного газу для металургійних підприємств становила 65-70 дол США за 1 тис. м³, то в наступному – 185-195, а з початку 2007 р. – 240-250 дол США, або більше як 3,5 рази порівняно з 2005 р. Між тим, на 1 т мартенівської сталі витрачається до 100 м³, а на виробництво киснево-конверторним та електросталеплавильним способами – від 3 до 20 м³. Енерговитрати при отриманні 1 т мартенівської сталі майже в 20 разів перевищують аналогічний показник для киснево-конверторної технології. Тому практично всі провідні підприємства в середньостроковій перспективі (до 2015 р.) мають наміри ліквідувати мартенівське виробництво. Незаперечним лідером слід визнати Алчевський МК, який у 2005 р. уклав контракт з австрійською фірмою «Siemens – VAI» на поставку обладнання і технологій для будівництва конверторного цеху, а вже в листопаді 2007 р. введено в дію першу чергу цього цеху. До складу комплексу першої черги входять кисневий конвертор місткістю 300 т і потужністю 2,8-3 млн т сталі на рік, відділення переливу і десульфурзації чавуну, проліт шлакових чаш, відділення переваантажування і зважування металобрухту, дільниця підготовки, зберігання і транспортування сипучих матеріалів та комплекс газоочисних споруд. Вартість першої черги становила 5 млрд грн. Уведення в дію другого кисневого конвертора у складі другої черги комплексу здійснено у вересні 2008 р. У результаті потужності сталеплавильного виробництва, на комбінаті зросли з нинішніх 3,5 до 7 млн т сталі на рік, значно знизяться енерго- і матеріаломісткість сталі. Роботи у відповідному напрямі проводяться також на МК «Запоріжсталь», де в період 2004-2014 рр. буде витрачено понад 2 млрд дол США на будівництво конверторного цеху потужністю 5,5 млн т сталі на рік замість 4,4 млн т мартенівської сталі (2006 р.). Холдинг «Метінвест» у середньостроковій перспективі запланував повне виведення мартенівського виробництва на МК «Азовсталь» із заміною його на конверторне, у результаті чого річний обсяг виробництва сталі на комбінаті зросте з 4,6 до 6,2 млн т. Власники «Арселор Міттал Кривий Ріг» збирались довести обсяг виробництва сталі до 10 млн т у 2010 р. з одночасним виведенням з експлуатації всіх мартенівських печей. ММК ім. Ілліча задекларував намір у найближчі 3-4 роки витратити 200 млн дол США для фінансування переходу від мартенівського виробництва сталі до киснево-конверторного. Також Метінвест, який з 2007 р. є новим власником Макіївського МК, розробляє комплексну

програму технологічного оновлення цього підприємства, де передбачено і ліквідацію мартенівського виробництва. Власники великих українських підприємств планують замінити мартени виключно на конвертори, що виправдано як для збільшення виробничих сталеплавильних потужностей підприємств, так і для зменшення споживання сталевих брухту, дефіцит якого в майбутньому, як очікується, зростатиме. Частка металобрухту в шихті для кисневих конверторів не перевищує 10 %, у той час як для мартенівських печей становить до 50, а для електропечей – до 90 %. Виробництво сталі в кисневих конверторах у комплексі з позапічною обробкою сталі на установках «під-ківш» і вакууматорах, з подальшим розливанням на МБЛЗ, новітні системи контролю якості дають змогу українським підприємствам підвищити виробництво відповідальних марок сталей за світовими стандартами. На Нижньодніпровському трубопрокатному заводі, де мартенівське виробництво сталі порівняно невелике (близько 750 тис. т у 2006 р.), за планами корпорації «Інтерпайп» воно буде замінено на електросталеплавильне. У лютому 2007 р. італійська компанія «Danieli» підписали угоду про будівництво електросталеплавильного комплексу потужністю 1,32 млн т сталі на рік на майданчику ВАТ «Інтерпайп НТЗ». Вартість проекту перевищить понад 600 млн дол США, для його реалізації створено ТОВ «Металургійний завод «Дніпросталь». У 2009 р. тривали будівельні роботи.

Позитивною тенденцією подальшого розвитку галузі та її технологічного оновлення є розробка і запровадження останніми роками практично всіма провідними підприємствами комплексних довготермінових програм модернізації виробництва по всьому технологічному ланцюгу, а також підвищення уваги з боку власників підприємств до розвитку прокатного виробництва в Україні. У 2003 р. така програма розроблена на МК «Запоріжсталь» (терміном до 2014 р.) і на Алчевському МК – терміном до 2010 р., її вартість оцінюється в 1,84 млрд дол США. Інше підприємство «ICD» – Дніпровський МК ім. Дзержинського презентував інвестиційну програму розвитку до 2012 р. вартістю 1,32 млрд дол США. Холдинг «Метінвест» розробив аналогічну програму для МК «Азовсталь», на модернізацію виробництва якого до 2019 р. буде витрачено понад 5 млрд дол США. МК «Арселор Міттал Кривий Ріг» прийняв програму реконструкції підприємства вартістю 1,5 млрд дол США терміном до 2010 р. Партнерами підприємств у виконанні цих програм є провідні світові фірми з виробництва металургійного обладнання «Siemens», «Voest-Alpine», «Danieli», «Dufenco». У цих програмах чітко простежується підвищення уваги до прокатного виробництва, що є, незаперечно, позитивним фактором подальшого розвитку металургії.

На початку 2000-х років мало приділялося уваги прокатному переділу, виробнича стратегія власників провідних металургійних підприємств полягала в нарощуванні експорту і підвищенні якості сталевих заготовок, на які існує стабільний попит на світових металоринках. Для підвищення ефективності такої схеми роботи провідні фінансово-промислові групи країни «SCM» і «ICD» проводять політику придбання у власність зарубіжних виробничих активів, які мають у своєму складі сталепрокатні потужності, передусім у країнах Західної Європи. Таким чином вони, крім гарантованого збуту власних сталевих заготовок, вирішують проблеми обминання квот на ввезення металопродукції на привабливий у ціновому аспекті ринок ЄС, зниження транспортних витрат, скорочення термінів поставок. Експорт сталевих напівфабрикатів гарантує успішну комерційну діяльність підприємств, проте, по-перше, зарубіжні прокатні потужності значно нижчі за обсяг сталевих заготовок, що виробляються на українських підприємствах, а, по-друге, зосередженість лише на виробництві напівфабрикатів у перспективі призведе до остаточної технологічної відсталості України, втрати можливостей продавати на світових ринках високотехнологічну продукцію і зумовить її повне перетворення в сировинний придаток розвинених країн. Формування стабільного

інвестиційного потенціалу відкриває можливості і докорінної реконструкції прокатного переділу, підвищення якості прокату. Передовим підприємством чорної металургії України, яке досягло очевидних успіхів у цьому напрямі, є Алчевський МК. На цьому підприємстві, в результаті докорінної модернізації, на місці старого стану «2800» фактично побудовано новий товстолистовий стан гарячої прокатки «3000» потужністю 1,2 млн т. Він був уведений у дію у грудні 2006 р., вартість проекту становила 700 млн грн. Програмою розвитку і реконструкції підприємства до 2010 р. заплановано будівництво ще двох прокатних станів: напівбезперервного тонколистового стану гарячої прокатки і реверсивного стану холодної прокатки. У перспективі продаж слябів знизиться максимум до 40 % від їх виробництва, і підприємство буде спеціалізоване на виробництві всього спектру плоского прокату: від тонкого гарячекатаного рулону 0,8 мм до товстого листа 100 мм. До того ж комбінат скорочуватиме випуск рядових марок сталей і має намір виробляти продукцію зі складних марок сталей, що мають попит на ринку, прийнятих для машинобудування, суднобудування, а також штрипс для виробництва труб, працюючих під високим тиском, зокрема нафтогазового сортаменту. Це дасть змогу втримати і збільшити затребуваність підприємства на світових ринках, збільшити конкурентоспроможність продукції. Інші підприємства України також роблять конкретні кроки в розвитку прокатного виробництва. На комбінаті «Запоріжсталь» на початку 2006 р. ведеться будівництво лінії соляно-кислотного травління в цеху холодної прокатки потужністю 1,35 млн т травленої полоси на рік. Закінчення реалізації цього проекту вартістю 580 млн грн було заплановано на 2009 р. У подальших планах комбінату – будівництво нового стану холодної прокатки і лінії цинкування. Усі ці заходи дадуть змогу підприємству збільшити частку високотехнологічної продукції в сортаменті, підвищити її якість. Група «Метінвест» заявила про намір до 2012 р. збудувати на своїх підприємствах декілька прокатних станів. Зокрема, на Єнакіївському МЗ будуть побудовані стан для виробництва арматури і катанки потужністю 1 млн т, а також крупносортовий стан такої ж потужності. На МК «Азовсталь» планується збудувати стан для випуску гарячекатаних рулонів потужністю 3,6 млн т із подальшим її збільшенням до 5,6 млн т. Вартість проекту становить 1 млрд дол США. «Азовсталь» має намір серйозно закріпитися на ринку гаряченого рулону – продукції несезонного або специфічного попиту, що постійно потребують промисловість і будівництво. З виходом стану на проектну потужність МК «Азовсталь» займатиме до 10 % світового ринку. У липні 2009 р. «Метінвест-Холдинг» увів в експлуатацію сортовий стан «390» на Макіївському МК. Велика увага прокатному переділу приділяється і на комбінатах ім. Ілліча та «Арселор Міттал Кривий Ріг». На цих підприємствах здійснюється поетапна модернізація існуючих станів з їх оснащенням сучасним високопродуктивним обладнанням. Керівництвом АМКР анонсовано також проект побудови в перспективі до 2012 р. листопркатного стану.

За рівнем інвестицій лідером серед підприємств є Алчевський МК: у 2004-2006 рр. у модернізацію підприємства вкладено 3,7 млрд грн. Згідно із прийнятими комплексними довготерміновими програмами розвитку, за станом на початок 2007 р. рівень інвестицій на АМКР, ММК ім. Ілліча, МК «Азовсталь» досяг 1,3-1,4 млрд грн. Питомі інвестиції на технічне переозброєння металургійних підприємств у перерахунку на 1 т виплавленої сталі, за розрахунками РВПС України НАН України, у 2000-2003 рр. не перевищували 60 грн/т, у 2004 р. – 80,2 грн/т, а у 2005 і 2006 рр. збільшились відповідно до 132,1 та 153 грн/т. За даними ВГО «Металургпром», рівень питомих інвестицій на 1 т сталі 2007 р. по підприємствах комплексу становив 237,5 грн, або 47 дол США при загальносвітовій практиці 25-30 дол США/т. Причому в лідера галузі Алчевського МК цей показник у 2007 р. досяг 916,7 грн, або 181,5 дол США/т. Це зумовило суттєві зміни в територіальній структурі інвестицій: частка Луганської області зросла з 2,7 (2000 р.)

до 32,4 % у 2007 р. Як наслідок, найбільший рівень зниження зносу основних засобів галузі, за даними Держкомстату України, спостерігається в Луганській області – 41,8 % у 2007 р. проти 65,7 % у 2003 р.

Слід відзначити певні недоліки як у сучасному технічному стані галузі, так і у проведенні модернізації підприємств. Реальне технологічне оновлення галузі, по суті, фактично лише розпочинається, тому на кінець 2008 р. знос основних засобів залишається високим (61,9 %). Із перевищенням установлених термінів експлуатації працюють 80 % доменних і мартенівських печей, 90 % прокатних станів, 20 % конверторів. Енергоємність українських металургійних підприємств поки що в 1,5-2 рази перевищує аналогічний показник розвинених країн. Україна залишається світовим лідером з виробництва мартенівської сталі, абсолютний обсяг виробництва якої навіть зріс з 15,8 (2000 р.) до 17,5 млн т (2006 р.), а питома вага в загальному обсязі виробництва сталі дещо знизилась – відповідно з 50,4 до 42,6 %. Водночас у Росії частка сталі, виробленої киснево-конверторним і електросталеплавильним способами, зросла у 2006 р. до 80,1 %, а питома вага мартенівської сталі – знизилась до 19,9 %. За станом на початок 2007 р. майже дві третини виробництва мартенівської сталі припадало на МК «Азовсталь» (25,1 % від України), Алчевський МК (21,2 %) та ММК ім. Ілліча (19,0 %). Значні обсяги мартенівської сталі виробляють також МК «Арселор Міттал Кривий Ріг» (10,8 %), «Азовсталь» (9,6 %) та Макіївський МК (8,9 %). На МК «Запоріжсталь», Алчевському МК та Донецькому МЗ виробництво сталі складало виключно мартенівські потужності, а на ММК ім. Ілліча частка мартенівської сталі становила 47,5 %. Відстає поки що Україна і за розвитком прогресивних технологій позапічного оброблення і розливання сталі. Незважаючи на стабільне щорічне нарощування обсягів розливання сталі на машинах безперервного лиття заготовок, Україна за своїм показником (34,2 %) значно поступається Росії (68,4 %), а світовий рівень становить 98 %.

Суттєвими недоліками реконструкції і технологічної модернізації галузі є низька частка інновацій, слабкий зв'язок вітчизняної металургійної науки з виробництвом, незатребуваність більшості перспективних вітчизняних наукових розробок металургійними підприємствами, натомість придбання ними у провідних зарубіжних фірм морально застарілого обладнання і застосування не найсучасніших технологій. Відсутність реальних механізмів взаємодії приватних підприємств і державних наукових закладів є основною причиною слабого зв'язку вітчизняної металургійної науки з підприємствами. Доведення перспективних наукових розробок до практичної реалізації вимагає значних коштів на проведення дослідних та дослідницько-конструкторських робіт, виготовлення пілотних зразків розробок, які вітчизняні наукові заклади не мають. Немає також зацікавленості з боку підприємств спрямовувати кошти на створення і запровадження інновацій у виробництво. За даними Держкомстату України, у найбільш сприятливому 2007 р. частка інноваційно активних підприємств (15 %) не перевищила рівень 2003 р. (17 %), а в період стабільного розвитку галузі (2005 і 2006 рр.) становила близько 13 %, у 2008 р. цей показник дорівнював 14,1 % [6, с. 209-213]. Практика свідчить, що власниками вітчизняних металургійних підприємств з прагматичних міркувань фінансуються тільки ті наукові розробки, які дають негайну гарантовану віддачу. Тому вони, проводячи модернізацію виробництва, віддають перевагу закупівлі обладнання і готових технологій західних провідних фірм. Часто для економії коштів закуповуються не найновіші, а за світовими мірками вже морально застарілі розробки, які, однак, унаслідок існуючої технічної відсталості українських підприємств, видаються прогресивними. Проте така політика підприємств не сприятиме подоланню в перспективі технологічного відставання вітчизняної металургії від провідних країн світу, тому вітчизняна металургійна наука може остаточно занепасти. Для подолання такого

негативного стану визначальним чинником є виважена державна політика. По-перше, держава на законодавчому рівні повинна встановити систему митних пільг і преференцій для тих металургійних підприємств, які запроваджують інновації. Це можуть бути, наприклад, митні знижки розміром від 20 до 50 відсотків на оподаткування витрат на науково-дослідні і дослідницько-конструкторські роботи. Безперечно, позитивним є і використання зарубіжного досвіду підтримки інноваційно активних підприємств, які отримують різні пільгові дотації і субсидії. До них застосовується порядок посиленої амортизації основних засобів. Ці процеси жорстко контролюються з боку держави. По-друге, держава має стати безпосереднім провідником інновацій, замовником і організатором досліджень. Найважливіша складова інноваційної діяльності – створення пілотних зразків розробок: держава повинна взяти під свій контроль і здійснювати відповідну фінансову підтримку з бюджетних коштів.

Ще одним недоліком модернізації є можливе загострення екологічних і соціальних проблем. Слід визнати те, що екологічні завдання при проведенні технологічного оновлення для власників підприємств не є пріоритетними, а часто сприймаються ними як побічні, що вирішуються автоматично з уведенням прогресивного обладнання. За даними Мінпромполітики, у 2007 р. на будівництво об'єктів захисту навколишнього середовища витрачено близько 1,5 млрд грн із загальної суми інвестицій 10,168 млрд грн, або 14,8 %, що явно недостатньо для радикального покращення вкрай негативної екологічної ситуації в Україні. Слід урахувати також, що виробництво найшкідливіших для екології продуктів чорної металургії – залізорудної сировини, чавуну і сталі – у перспективі зростатиме, отже, актуальність вирішення екологічних проблем буде посилюватись. Не менше значення має соціальний аспект проведення модернізації виробництва. Адже наслідком уведення нових технологій і обладнання, незаперечно, є скорочення робочих місць. У передових країнах річний обсяг виплавки сталі 2 млн т забезпечують 600-800 робітників, а в Україні – до 10 тис. Отже, вітчизняну металургію чекає період масових звільнень робітників. Наскільки цивілізовано пройдуть ці процеси, залежить від власників підприємств. Зокрема, нові власники комбінату «Арселор Міттал Кривий Ріг» надали вагому компенсацію робітникам, які звільнялись за добровільною програмою. За цією програмою за станом на середину 2007 р. із комбінату пішло 8 900 робітників.

Суттєві корективи у плани власників вітчизняних металургійних підприємств щодо їх модернізації внесла криза світової металургійної галузі. Внаслідок погіршення фінансового стану обсяги інвестицій та провідних підприємствах чорної металургії, за даними об'єднання «Металургпром», зменшились у 2008 р. до 8,6 млрд грн проти 10,5 млрд грн у попередній рік, а 2009 р. не перевищили 5 млрд грн. Це призвело практично до повного припинення реалізації великих інвестиційних проектів, задекларованих у 2005-2007 рр. (будівництво нових аглофабрик, доменних печей, конвертерних цехів, МБЛЗ, прокатних станів) і перенесення їх виконання на 2012-2018 рр. Винятками були введення в дію у липні 2009 р. сортового прокатного стану «390» на Макіївському МЗ, який до того часу вже мав високий ступінь готовності і стабільне фінансування на початку 2009 р. будівництва нової доменної печі на Єнакіївському МЗ замість виведеної з експлуатації ДП № 3. У 2009 р. деякими підприємствами проводились важливі проекти із запровадження енергозберігаючих технологій і економії енергоресурсів, зокрема будівництво установок ПВП. Згідно з останніми даними Металургпрому, у 2009 р. на Алчевському МК побудовано установки ПВП на доменних печах № 1 та № 5, на початку 2010 р. проводились їх промислово-виробничі випробування. У 2010-2011 рр. установки ПВП планується ввести в дію на ММК ім. Ілліча, МК «Запоріжсталь», Єнакіївському МЗ, також на Алчевському МК близьке до завершення будівництво електростанції потужністю 330 МВт у складі двох

парогазових установок, причому як паливо будуть використовуватися вторинні енергоресурси, що утворюються в доменному і сталеплавильному виробництвах. У 2010 р. планується виконати пуско-налагоджувальні роботи.